

Article No. 350

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.11>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and M. Dąbrowska¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2025). Literaturoznawstwo i psychologia. (Anita Całek, *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2024, 406 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 197–203. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.11>.

LITERATUROZNAWSTWO I PSYCHOLOGIA

(Anita Całek, *Mosty zamiast barier*.)

Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach.

Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2024, 406 s.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Instytut Filologii Rosyjskiej / Institute of Russian Philology

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polska / Krakowskie Przedmieście St. 26/28,
PL 00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

(nadesłano / received 1.04.2025; zaakceptowano / accepted 10.04.2025)

Abstract

Literary Studies and Psychology

The paper presents the monograph titled *Bridges instead of Barriers. Literary Studies and Psychology – On Relations and Interdependencies* by Anita Całek (Księgarnia

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Akademicka, Kraków 2024, pp. 406). The monograph consists of the preface and four parts (*I. Relationships, II. Biography, III. Author, IV. Literature*). Anita Całek's goal is to present an area for cooperation between literary studies and psychology (theory and interpretation). Całek's research is interdisciplinary.

Keywords: literary studies, psychology, interdisciplinarity, theory, interpretation.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie monografii Anity Całek *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach* (Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2024, 406 s.). Monografia składa się ze wstępu oraz czterech części (*I. Relacje, II. Biografia, III. Twórca, IV. Literatura*). Celem pracy jest zaprezentowanie przestrzeni współdziałania literaturoznawstwa i psychologii (teoria i praktyka interpretacyjna). Badania Całek mają charakter interdyscyplinarny.

Słowa kluczowe: literaturoznawstwo, psychologia, interdyscyplinarność, teoria, interpretacja.

Co może zainteresować rusycystę w monografii polonistki (oraz z drugiego wykształcenia – psycholożki) Anity Całek *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach*, opublikowanej w 2024 roku (przy finansowym wsparciu Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego) przez Wydawnictwo Księgarnia Akademicka? Nie znajdzie on w niej przecież ani rozpatrzenia książek Walerija Bielanina o literaturoznawstwie psychologicznym (Belânin 2006) i literaturoznawstwie psychiatrycznym (Belânin 1996), ani monografii zbiorowej o „psychologii i literaturze w dialogu o człowieku” (Borisenko, Kaprova i Dmitrienko 2016), będącej rezultatem konferencji naukowej pod takim tytułem zorganizowanej w dniach 13–14 października 2015 roku przez Instytut Psychologii Rosyjskiej Akademii Edukacji i Instytut Literacki imienia A.M. Gorkiego, ani innych prac z zakresu psychologii i literaturoznawstwa, w ostatnich dziesięcioleciach licznie oddawanych do rąk czytelników przez rosyjskich badaczy.

Po pierwsze, w *Mostach zamiast barier...* z pewnością rzucą się w oczy rusycystom próby połączenia koncepcji polifoniczności Michaiła Bachtina z psychologią tożsamości i omówienia powieści Vladimira Nabokova *Prawdziwe życie Sebastiana Knighta* (jednego z anglojęzycznych utworów tego rosyjskiego emigranta) w kontekście biografii fikcyjnej w tej jej odmianie, w której pierwszoplanowa rola w narracji należy do biografa (zob. Całek 2024: 74–77, 339–340). Autorka dokonuje przeglądu „propozycji teoretycznych sformułowanych w paradygmacie Ja polifonicznego” (Całek 2024: 77), skupiając się na dwóch: „ja dialogowym” Huberta J.M. Hermansa (zob. np. Hermans, Hermans-Jansen 2000) oraz idei „wewnętrznego zespołu” Friedemanna Schulza von Thuna (Schulz von Thun 2002). Na materiał badawczy obaj psychologowie często wybierają *Sobowtóra* Fiodora Dostojewskiego ze względu na możliwość zgłębiania pro-

blemu „wieloaspektowości Ja” (Całek 2024: 77). Nabokov był przywołany przez Całek także jako interpretator *Don Kichota* Miguela de Cervantesa (Całek 2024: 318–323).

W zaproponowanym odczytaniu Don Kichota badaczka przytacza słowa Thomasa Kuhna z książki *Struktury rewolucji naukowych* (omyłkowo nazwanej tu przez nią *Strukturą teorii naukowych*), które wydają się ważne nie tylko jako klucz do rozszyfrowania tej postaci (w kontekście niewspółmierności, definiowanym także przez Tomasa Bilczewskiego; zob. Bilczewski 2010: XXV, LVII), ale również głos w dyskusji na temat interdyscyplinarności:

Uczni pracujący w różnych światach, spoglądając z tego samego punktu w tym samym kierunku, dostrzegają coś innego. [...] Jedni i drudzy patrzą na ten sam świat, który nie ulega przecież zmianie. Ale w pewnych obszarach widzą różne rzeczy pozostające ze sobą w odmiennych stosunkach. [...] I dlatego również te dwie grupy nie mogą liczyć na osiągnięcie pełni komunikacji, dopóki jedna z nich nie przejdzie konwersji, którą nazwalibyśmy zmianą paradygmatu. Przejście od jednego do drugiego paradygmatu, właśnie z powodu ich niewspółmierności, nie może odbyć się krok po kroku, pod wpływem logiki i neutralnego doświadczenia. Jak w wypadku zmiany widzenia postaci, dokonuje się ono od razu (choć niekoniecznie w jednej chwili) – lub wcale (Kuhn 2009: 257–258; por. Całek 2024: 324–235).

Drugi powód potencjalnego zainteresowania rusycystów pracą krakowskiej uczoniej ma związek właśnie z podjętą przez nią próbą spojrzenia na literaturę z perspektywy więcej niż jednej dyscypliny. Całek zajmują „relacje i współzależności” między literaturoznawstwem a psychologią, ale innych badaczy, np. z kręgu rusycystów, mogą interesować „relacje i współzależności” nie tylko między tymi dyscyplinami, ale także między literaturoznawstwem a geografą czy socjologią. Niewielu jest dzisiaj przedstawicieli nauki o literaturze, którzy nie doświadczają z zewnątrz presji, aby nadać swoim studiom rys interdyscyplinarny (jako zgodny z duchem czasów), a kiedy już wchodzi na obcy sobie – pod względem metodologicznym czy terminologicznym – obszar, zaczynają odczuwać dyskomfort. Paradoksalność położenia badaczy polega również na tym, że zachęceni do prowadzenia badań interdyscyplinarnych są jednocześnie zobowiązani do zadeklarowania przynależności do określonej dyscypliny oraz, zwykle przy okazji ewaluacji, wylegitymowania się dorobkiem publikacyjnym w jej zakresie.

Warto przywołać w tym miejscu wnioski sformułowane przez Monikę Woźniak w artykule *Czy możliwa jest wiedza interdyscyplinarna?*, sygnalizujące jeszcze dwa wymiary tej sytuacji:

Swoisty paradoks interdyscyplinarności i wiedzy interdyscyplinarnej polega na tym, że jeżeli mamy do czynienia ze słabą integracją, nie powstaje wiedza interdyscyplinarna w sensie spójnej teorii jako dojrzałej postaci wiedzy, jeżeli natomiast dochodzi do mocnej integracji wiedzy z zakresu różnych dyscyplin [...] i dochodzi do ujednolicenia, np. terminologii czy założeń, to ostatecznie powstaje wiedza dyscyplinarna, bo powstaje nowa dyscyplina.

Pojęcie wiedzy interdyscyplinarnej zawiera w sobie dwie opozycyjne wobec siebie elementy: z jednej strony element jedności integracji (unifikacji) i stworzenia jakoś homogenicznej (spójnej) całości, a z drugiej strony element różnorodności (niehomogeniczności, heterogeniczności). Mówienie o wiedzy interdyscyplinarnej wyglądać może na pojęcie kontradiktoryczne (*contradictio in adiectio*) (Walczak 2006: 125).

Trzecia, najprostsza odpowiedź na pytanie, dlaczego warto polecić rusycystom książkę Całek, może brzmieć następująco: oni przecież także sięgają do listów pisarzy i stawiają sobie za cel odtworzenie ich psychobiografii albo zajmują się psychologią procesu twórczego oraz drogą do stworzenia arcydzieła. Te właśnie kwestie znajdują oświetlenie w omawianej pracy. Można mówić więc o uniwersalności jej przekazu, mogącego zainspirować różnych odbiorców.

Mosty zamiast barier..., złożone ze wstępu oraz czterech części zatytułowanych: *Relacje, Biografia, Twórca i Literatura*, wyrosły z wcześniejszych badań autorki, udokumentowanych nie tylko w szesnastu artykułach naukowych z lat 2011–2022 (ich wykaz zawiera *Nota bibliograficzna*; zob. Całek 2024: 363–364), ale także w monografiach *Nowa teoria listu* (Całek 2019), *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze* (Całek 2013) oraz *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki: psychobiografia naukowa* (Całek 2012). W książce Całek zagłębiła się (w tym samym rozdziale części pierwszej, w którym omówiła „Ja” polifoniczne oraz idee Michaiła Bachtina) w dialogowość listu w świetle literaturoznawstwa i psychologii, oraz odniosła się (w części drugiej) do konstrukcji biografii i (w części trzeciej) do złożoności twórczości wybitnej i wyróżników arcydzieła.

We wstępie do monografii autorka odżegnała się od formułowania „górnoletnych deklaracji o jakże potrzebnej interdyscyplinarności”, ale wyraźnie zadeklarowała prowadzenie badań w „przestrzeni interdyscyplinarnej” i zaliczyła „interdyscyplinarność” do słów kluczowych pracy (Całek 2024: 9, 404). Mając świadomość całej odrębności literaturoznawstwa i psychologii (na mocy Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z 11 października 2022 r. klasyfikowanych do różnych dziedzin: literaturoznawstwo – do nauk humanistycznych, zaś psychologia – do nauk społecznych), za cel postawiła zbudowanie mostów między nimi, oparte na trzech założeniach:

Po pierwsze – na szkieletowym ujęciu historycznych uwarunkowań obecnej sytuacji, po drugie – na wypracowaniu wspólnych dla obu dziedzin płaszczyzn porozumienia, [...], po trzecie wreszcie – na stworzeniu realnego projektu współpracy poprzez zaprezentowanie pól badawczych, na których mogłyby się one okazać szczególnie owocna (Całek 2024: 9).

Innymi słowy, autorce książki przyświecała myśl o zintegrowaniu psychologii z literaturoznawstwem, które – gdy pojawi się taka potrzeba – powinny funkcjonować nie obok siebie, ale razem ze sobą, zapewnieniu komunikacji pomiędzy nimi oraz wytyczeniu kierunków współdziałania, przy czym, co ważne, bez uszczerbku dla którejś z tych dwóch dyscyplin.

Realizacja tego zamierzenia nie byłaby możliwa bez fundamentu w postaci psychologii egzystencjalnej, przede wszystkim ustaleń Viktora Emila Frankla (zob. np. Frankl 2017) oraz Irvina Davida Yaloma (zob. m.in. Yalom 2023), a częściowo także kulturowej teorii literatury (Całek 2024: 12). Na *Dziesięciu tezach na temat osoby Frankla* z jego książki *Lekarz i dusza...* badaczka oparła się przy prezentacji personalistycznego modelu biografii (Całek 2024: 112).

Relacje pomiędzy literaturoznawstwem a psychologią, wykraczające daleko poza zwykle kojarzoną z nimi psychoanalizę, są traktowane przez autorkę *Mostów zamiast barier...* jako pozostające w ciągłej „budowie”. Wizja relacji i współzależności między obiema dyscyplinami stopniowo – niejako na oczach samego czytelnika książki – roz-

rasta się i modyfikuje. Korekcie podlegają także wykorzystywane terminy (przykład: zamiast o „superbiografii” Całek proponuje mówić – i to aż trzykrotnie w całej monografii (!) – o „metabiografii”, uznając, że pierwszy termin nie przyjął się, a drugi lepiej oddaje istotę rzeczy; Całek, 2024: 98, 151, 341). Sugestie autorki odnoszą się wreszcie do tego, jakie treści byłyby pożądane w haśle „Biografia” w słowniku terminów literackich, oraz, co z opracowań badaczy zachodnich powinno zostać przetłumaczone na język polski (przykład: prace Howarda Gardnera) (Całek 2024: 90, 173).

Czytelników, znających przyjęte przez autorkę założenia, zupełnie nie dziwi nieobecność w *Mostach zamiast barier...* tradycyjnego – zawierającego podsumowanie, wnioski i wskazanie perspektyw badawczych – zakończenia. Autorce bliższa jest otwarta formuła, bez stawiania kroki nad „i”, co wyraźnie zaznacza ona jeszcze przed przystąpieniem do właściwego wykładu:

Brak podsumowania wyraża nadrzędną ideę tej książki, której celem jest nie formułowanie postulatów, lecz budowanie podstaw rzeczywistych relacji [...], co oznacza otwartość na powstanie różnorodnych rozwiązań, a nie gotową, jednorodną propozycję, którą można byłoby przedstawić jako obowiązującą. W tym ujęciu tytułowe „mosty zamiast barier” wyrażają gotowość testowania granic interdyscyplinarności, formułowania raczej pytań niż odpowiedzi, a także eksperymentowania bez pewności, że wszystkie pomysły konstruowania takich wspólnych pól interpretacyjnych okażą się udane (Całek 2024: 11).

Pierwsza część monografii, szczególnie bogatą pod względem faktograficznym (nazwiska badaczy, tytuły prac, wydarzenia i daty), rozpoczyna się od zarysu dziejów „trudnych związków psychologii z literaturoznawstwem”, rzucającego światło na biografie Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego jako „teksty fundacyjne polskiej biografistyki” oraz „«poligon naukowy» interdyscyplinarnych związków między psychologią a literaturą” (Całek 2024: 17), działalność Psychologicznej Szkoły Lwowskiej i tamtejszej szkoły filologicznej oraz najnowsze inicjatywy w zakresie współpracy między literaturoznawcami i psychologami; zostały wyszczególnione tutaj także różnice między obiema dyscyplinami, przejawiające się w postrzeganiu przedmiotu badania i kryteriów jego dokładności, metodologii i języku. Ciekawe rozwiązanie, wychodzące naprzeciw podstawowym potrzebom poznawczym literaturoznawców i psychologów, znalazło zastosowanie w dwóch następnych rozdziałach tej części, opartych na zabiegu lustrzanego odbicia. Rozdział drugi jest pomyślany jako „niezbędnik” wiedzy z zakresu nauki o literaturze dedykowany psychologom, a trzeci – jako „niezbędnik” psychologiczny dla literaturoznawców. Dzięki temu rozwiązaniu przedstawiciele obu dyscyplin stali się równoprawnymi odbiorcami książki, mogący bez kompleksów przystąpić do realizacji projektów interdyscyplinarnych. Oba te fragmenty monografii zostały opatrzone w schematy graficzne, obrazujące interpretację utworu literackiego w paradygmacie interdyscyplinarnym: pierwszy w ujęciu ogólnym, drugi – z punktu widzenia literaturoznawczo-psychologicznego (zob. Całek 2024: 56, 66).

Część druga, poświęcona biografii i tak też zatytułowana, składa się z czterech rozdziałów, rzucających światło na biografię jako reprezentację, personalistyczny model biografii, koncepcję „czułego” narratora oraz czasowi jako elementowi konstrukcyjnemu biografii. Warto dodać, że kategorię „czułego narratora” zaproponowała Olga To-

karczuk, a autorka *Mostów zamiast barier...* odniosła ją do problematyki biograficznej (zob. Całek 2024: 135 i nast.).

Przedmiotem rozważań w części trzeciej książki stał się twórca. Od przeglądu badań interdyscyplinarnych nad twórczością wybitną autorka przeszła do kwestii przełomów w życiu pisarzy. Rozdziały trzeci i czwarty tej części mają charakter interpretacyjny: są poświęcone *Panu Tadeuszowi* Mickiewicza (w perspektywie psychologii procesu twórczego) i *Modlitwie* Cypriana Kamila Norwida (w kontekście psychologii twórczości i doświadczenia religijnego).

Część czwarta ma w jeszcze większym stopniu niż poprzednia charakter interpretacyjny. Autorka tak dobrała w nim materiał egzemplifikacyjny, którym stały się *Widnokrąg* Wiesława Myślińskiego, *Korekty* Jonathana Franzena i *Czerwony żółw* Michaëla Dudok de Wita, *Ostatnie rozdział* Myślińskiego i *Podróże po skryptorium* Paula Austera oraz *Don Kichot* Cervantesa, aby unaocnić różne sposoby wykorzystania wiedzy psychologicznej w badaniach literaturoznawczych. Część tę zakończył rozdział rzucający światło – także w formie schematu graficznego, trzeciego w książce – na relacje między biografią a fikcją (por. Całek 2024: 345).

Zacytowane wyżej stwierdzenie Całek, że jej praca zawiera więcej pytań niż odpowiedzi, należy uznać za przejaw nadmiernej ostrożności. Wiele kwestii doczekało się w niej przecież obszernego wyjaśnienia (Psychologiczna Szkoła Lwowska a lwowska szkoła filologiczna i in.) albo włączenia w nowy kontekst (koncepcja Bachtina i in.). Rola monografii *Mosty zamiast barier...*, łączącej – jeżeli spojrzeć na nią z samej tylko perspektywy filologicznej – refleksję teoretycznoliteracką z rozważaniami historycznoliterackimi (z obszaru literatury polskiej oraz powszechnej), a przez samą Całek uznawanej za własny wkład w komparatystykę (zob. Całek 2024: 10), wydaje się trojaka. Po pierwsze, praca ta systematyzuje ujęcia teoretyczne i zasoby terminologiczne, po drugie, zawiera propozycje interpretacji wybranych utworów, po trzecie, skłania do pogłębionego namysłu nad interdyscyplinarnością jako wyzwaniem oraz szansą. W ostatnim kontekście warto dodać, że celowe wydaje się zestawienie poszczególnych propozycji badaczki z typami integracji w nauce wyszczególnionymi w wymienionym artykule Moniki Walczak (zob. Walczak 2016: 120–124) oraz z wnioskami twórców monografii *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności...* (Chmielewski, Dudzikowa i Grobler 2012). Na odnotowanie zasługuje jeszcze jedna korzyść z lektury omawianej książki: zachęcając innych badaczy – niekoniecznie polonistów – do podjęcia studiów interdyscyplinarnych z zakresu nauki o literaturze oraz psychologii, autorka redukuje ich obawy przed łączeniem tego, co na pierwszy rzut oka wydaje się trudne do połączenia, pomaga ustrzec się przed wieloma nieścisłościami czy nawet błędami.

Bibliografia / References

- Belânin, V.P. (1996). *Vvedenie v psichiatričeskoe literaturovedenie*. München: Verlag Otto Sagner [Белянин, В.П. (1996). *Введение в психиатрическое литературоведение*. München: Verlag Otto Sagner].
- Belânin, V.P. (2006). *Psihologičeskoe literaturovedenie. Tekst kak otryaženie vnutrennih mirov avtora i čitatelâ*. Moskva: Genezis [Белянин, В.П. (2006). *Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя*. Москва: Генезис].

- Bilczewski, T. (2010). *Wstęp. Ekonomia i polityka komparatystyki*. W: *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Red. T. Bilczewski. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: IX–LVIII.
- Borisenko, N.A., Kaprova, N.L., Dmitrienko, S.F. (Red.) (2016). *Psichologiâ i literatura v dialoge o čeloveke*. Moskva: RŠBA [Борисенко, Н.А., Капрова, Н.Л., Дмитриенко, С.Ф. (Ред.). (2016). *Психология и литература в диалоге о человеке*. Москва: РШБА].
- Całek, A. (2012). *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Całek, A. (2013). *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Całek, A. (2024). *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.
- Chmielewski, A., Dudzikowa, M., Grobler, A. (Red.) (2012). *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności: między ideą a praktyką*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Frankl, V.E. (2017). *Lekarz i dusza. Wprowadzenie do logoterapii i analizy egzystencjalnej*. Przeł. R. Skrzypczak. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Hermans Hubert, J.M., Hermans-Jansen, E. (2000). *Autonarracje. Tworzenie znaczeń w psychoterapii*. Przeł. P.K. Oleś. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kuhn, T. (2009). *Struktura rewolucji naukowych*. Przeł. H. Ostromęcka, Warszawa: Aletheia.
- Schulz von Thun, Friedemann (2002). *Sztuka rozmawiania 3. Dialog wewnętrzny*. Przeł. P. Włodyka. Kraków: WAM.
- Walczak, M. (2006). Czy możliwa jest wiedza interdyscyplinarna? *Zagadnienia Naukoznawstwa*, 1: 113–126.
- Yalom, I.D. (2023). *Psychoterapia egzystencjalna*. Przeł. A. Tanalska-Dulęba. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.